

Հովհաննես Թումանյան

Քաջ Նազարը

1

Լինում է, չի լինում՝ մի խեղճ մարդ, անունը՝ Նազար: Էս Նազարը մի անշնորհք ու ալարկոտ մարդ է լինում . Է՛նքան էլ վախկոտ, Է՛նքան էլ վախկոտ, որ մենակ ոտը ոտի առաջ չէր դնիլ, թեկուզ սպանեիր: Օրը մինչև իրիկուն կնկա կողքը կտրած՝ նրա հետ դուրս գնալիս դուրս էր գնում, տուն գալիս՝ տուն գալի: Դրա համար էլ անունը դնում են Վախկոտ Նազար:

Էս Վախկոտ Նազարը մի գիշեր կնկա հետ շենքն է դուրս գալի: Որ շենքն է դուրս գալի, տեսնում է ճրրքճրրքան լո՛ւս լուսնյակ գիշեր, ասում է .

Ա՛յ կնիկ, ի՛նչ քարվան կտրելու գիշեր է՛ . . . Սիրտս ասում է՝ վեր կաց գնա
Հնդստանից եկող Շահի քարվանը կտրի, բեր տունը լցրու . . .

Կնիկը թե՛

Ձենդ կտրի, տեղդ նստի, քարվան կտրողիս մտիկ արա . . . :

Նազարը թե՛

Անգգա՛ւ կնիկ, ինչո՞ւ չես թող անում՝ ես գնամ քարվան կտրեմ, բերեմ տունը
լցնեմ: Էլ ի՞նչ տղամարդ եմ ես, էլ ինչո՞ւ եմ գդակ ծածկում, որ դու
համարձակվում ես իմ առաջը խոսես:

Որ շատ կովում է, կնիկը տուն է մտնում, դուռը փակում:

Հո՛ղեմ էդ վախկոտ գլուխդ, դե հիմի գնա քարվան կտրի: Էս Նազարս մնում է դռանը: Վախից լեղապատառ է լինում: Ինչքան աղաչում պաղատում է, որ կնիկը դուռը բաց անի, չի լինում, բաց չի անում: Ճարը կտրած՝ գնում է մի պատի տակի կուշ է գալի, դողալով գիշերն անց է կացնում, մինչև լուսը բացվում է: Նազարը խռոված, պատի տակին արևկող արած սպասում է, որ կնիկը գա, տուն տանի, ու միտք է անում: Ամառվա շոգ օ՛ր՝ գազազած ճանճեր, ինքն էլ էնքան ալարկոտ, որ ալարում է քիթը սրբի ճանճերը գալիս են սրա քիթ ու պռունգին վեր գալի, լցվում: Որ շատ նեղացնում են, ձեռք տանում է, երեսին զարկում: Որ երեսին զարկում է, ճանճերը ջարդվում են, առաջին վեր թափում:

Վա՛հ, էս ինչ էր . . . մնում է զարմացած:

Ուզում է համրի, թե մի զարկով քանիսն սպանեց, չի կարողանում: Մտածում է, որ հազարից պակաս չի լինիլ:

Վա՛հ, ասում է, ես էսպես տղամարդ եմ էլել ու մինչև էսօր չեմ իմացե՛լ . . . Ես, որ մի զարկով կարող եմ հազար շունչ կենդանի ջարդել, էլ ի՞նչ եմ էս անպիտան կնկա կողքին վեր ընկել . . . :

Էստեղից վեր է կենում, ուղիղ գնում իրենց գլուղի տերտերի մոտ:

Տե՛րտեր, օրհնյա ի տեր:

Աստված օրհնի, որդի՛ս:

Տե՛րտեր, բա չես ասիլ էսպես էսպես բան: Պատմում է իր քաջագործությունը ու հետն էլ հայտնում է, որ պետք է իր կնկանից կորչի, միայն խնդրում է՝ իր արածը տերտերը գրի, որ անհայտ չմնա, ամենքն էլ կարդան, իմանան: Տերտերն էլ, կատակի համար, մի փալասի կտորի վրա գրում է .

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,
Որ մին զարկի՛ ջարդի հազար:

Ու տալիս է իրեն:

Նազարս էս փայասի կտորը մի փետի ծերի ամրացնում է, մի ժանգոտած թրի կտոր կապում մեջքը, իրենց հարևանի իշին նստում ու գյուղից հեռանում:

2

Իրենց գյուղից դուրս է գալի, մի ճամփա է ընկնում ու գնում: Ինքն էլ չի իմանում, թե էդ ճամփեն ուր է տանում:

Գնում է, գնում, մին էլ ետ է նայում, տեսնում է՝ գյուղից հեռացել է: Էստեղ սիրտն ահ է ընկնում: Իրեն սիրտ տալու համար սկսում է քթի տակին մոմռալ, երգել, իրեն իրեն խոսել, իշի վրա բարկանալ: Քանի հեռանում է, էնքան վախը սաստկանում է, քանի վախը սաստկանում է, էնքան ձենը բարձրացնում է, սկսում է գոռոռալ, հարայ հրոց անել, հետն էլ մյուս կողմից էջն է սկսում գռալ . . . Էս աղմուկից ու աղաղակից թռչունները մոտիկ ծառերից են թռչում, նապաստակները թփերից են փախչում, գորտերը կանանչիցն են ջուրը թափում . . .

Նազարը ձենն ավելի է գլուխը գցում . իսկ որ մտնում է անտառը, թվում է, թե ամեն մի ծառի տակից, ամեն մի թփի միջից, ամեն մի քարի ետևից որսեղ որ է՝ գազան է հարձակվելու կամ ավազակ, սարսափած սկսում է գոռոռալ, ո՛նց գոռոռալ՝ ականջդ ոչ լսի:

Դու մի՛ ասիլ՝ հենց էս ժամանակ մի գյուղացի ձին քաշելով՝ անտառում միամխտ գալիս է: Էս գարհուրելի ձենը ականջն է ընկնում թե չէ՝ կանգնում է:

Վա՛յ, ասում է, ո՛նց թե, իմն էլ էստեղ էր հատե՛լ, կա չկա՝ էս ավազակներ են . . .

Ձին թողնում է, ընկնում է ճամփի տակի անտառն ու երկու ոտն ուներ, երկուսն էլ փոխ է առնում, փախչում:

Բախտդ սիրեն, Քաջ Նազար . գոռոռալով գալիս է տեսնում՝ մի թամբած ձի ճամփի մեջտեղը կանգնած, իրեն է սպասում: Իշիցը վեր է գալի էս թամբած ձիուն նստում ու շարունակում իր ճամփեն:

Շատ է գնում, քիչ է գնում, շատն ու քիչն էլ ինքը կհմանար, գնում է ընկնում մի գյուղ, ինքը՝ գյուղին անձանոթ, գյուղն՝ իրեն: Ռ՞ւր գնա, ուր չի գնա: Մի տանից գունդի ձեռք է լսում . ձին քշում է էս ձեռքի վրա, գնում է ընկնում մի հարսանքատուն:

Բարի օր ձեզ:

Ա՛յ աստծու բարին քեզ . բարով հագար բարի եկար:

Համե՛ցեք, հա, համե՛ցեք . դե դոնախն ատածունն է . սրան տանում են իր դրոշակով սուփրի վերի ծերին բազմեցնում: Աչքդ էն բարին տեսնի, ինչ որ լցնում են առաջը՝ թե՛ ուտելիք, թե՛ խմելիք:

Հարսանքավորները հետաքրքրվում են իմանան, թե ո՞վ է էս տարօրինակ անձանոթը: Ներքի ծերից մինը բոթում է իր կողքի նստածին ու հարցնում, սա էլ իր կողքի նստածին է բոթում, էսպես հերթով իրար բոթելով ու հարցնելով բանը մնում է վերի ծերին նստած տերտերին: Տերտերը մի կերպով դոնախի դրոշակի վրա կարդում է .

Անհաղթ հերոս Քաջըն՝ Նագար,
Որ մին գարկի՛ շարդի հագար:

Կարդում է ու զարհուրած հայտնում է իր կողքի նստածին, սա էլ՝ իր կողքի նստածին, սա էլ՝ երրորդին, երրորդը՝ չորրորդին . էսպեսով հասնում է մինչև դռան տակը, ու ամբողջ հարսանքատունը դրմբում է թե՛ բա չես ասիլ, նորեկ դոնախն է ինքը՝

Անհաղթ հերոս Քաջըն՝ Նագար,
Որ մին գարկի՛ շարդի հագար

Քաջ Նագարն է, հա՛ . . . բացականչում է պարծենկոտի մինը, ի՛նչքան է

փոխվել, միանգամից լավ չճանաչեցի . . .

Եվ մարդիկ են գտնվում, որ պատմում են նրա արած քաջագործությունները, հին ծանոթությունն ու միասին անցկացրած օրերը:

Հապա ի՞նչպես է, որ էսպես մարդը հետը ոչ մի ծառա չունի, զարմանքով հարցնում են անծանոթները:

Էդպես է դրա սովորությունը, ծառաներով ման գալ չի սիրում: Մի անգամ ես հարցրի, ասավ՝ ծառան ինչ են անում, ամբողջ աշխարհքն իմ ծառան է ու իմ ծառան: Հապա ի՞նչպես է, որ մի կարգին թուր չունի, էս ժանգոտ երկաթի կտորն է մեջքին կապել:

Շնորհքն էլ հենց դրա մեջն է, է՛, որ էս ժանգոտ երկաթի կտորով մին զարկես, ջարդես հազար, թե չէ՝ լավ թրով ի՞նչ կա որ, սովորական քաջերն էլ են ջարդում:

Ու ապշած ժողովուրդը ոտի է կանգնում, խնում է Քաջ Նազարի կենացը: Իրենց միջի խելոքն էլ դուրս է գալի, ճառ է ասում Նազարի առաջ . ասում է՝ մենք վաղուց էինք լսել քո մեծ հռչակը, կարոտ էինք երեսդ տեսնելու և ասիա էսօր բախտավոր ենք, որ քեզ տեսնում ենք մեր մեջ: Նազարը հառաչում է ու ձեռքը թափ է տալի: Ժողովրդականները խորհրդավոր իրար աչքով են անում, հասկանում են, թե էդ հառաչանքն ու ձեռքի թափ տալը ինչքան բան կնշանակեր . . .

Աշուղն էլ, որ էնտեղ էր, ձեռաց երգ է հորինում ու երգում:

Բարով եկար, հազար բարի,
Հրգոր արծիվ մեր սարերի,
Թագ ու պարծանք մեր աշխարհի,
Անհաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին զարկես՝ ջարդես հազար:

Խեղճ տրկարին դու ապավեն,
Ազատ կանես ամեն ցավեն,

Մեզ կրփրկես անհրավեն,
Անհաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին գարկես՝ ջարդես հազար:

Մատաղ ենք մենք քո դրոշմին,
Մեջքիդ թրբին, տակիդ ուռնին,
Նրա ոտին, պոչին, բաշին,
Անհաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին գարկես՝ ջարդես հազար:

Ու ցրվելով՝ հարբած հարսանքավորները տարածում են ամեն տեղ, թե գալիս է

Անհաղթ հերոս Քաջրդ Նազար,
Որ մին գարկի՝ ջարդի հազար:

Պատմում են նրա զարմանալի քաջագործությունները, նկարագրում են նրա
ահռելի կերպարանքը: Ու ամեն տեղ իրենց նորածին երեխաների անունը դնում
են Քաջ Նազար:

4

Հարսանքատանից հեռանում է Նազարն ու շարունակում է իր ճամփեն: Գնում է
հասնում մի կանանչ դաշտ: Էս կանանչ դաշտում ձին թողնում է արածի,
դրոշակը տնկում է, ինքն էլ դրոշակի շվաքումը պատկում քնում:

Դու մի՛ ասիլ՝ օխտը հսկա եղբայրներ կան, օխտը ավագակապետ, էս տեղերը
նրանցն են, իրենց ամրոցն էլ մոտիկ սարի գլխին է: Էս հսկաները վերևից մտիկ
են տալիս, որ մի մարդ եկել է իրենց հանդում վեր է եկել: Շատ են զարմանում, թե
էս ինչ սրտի տեր մարդ պետք է լինի, քանի գլխանի, որ առանց քաշվելու եկել է
իրենց հանդում հանգիստ վեր եկել ու ձին էլ բաց թողել: Ամեն մինը մի գուրգ
ուներ քառասուն լորանոց: Էս քառասուն լորանոց գուրգները վերցնում են գալի:
Գալիս են, ի՞նչ են տեսնում . հրես մի ձի արածում է, մի մարդ կողքին քնած,

գլխավերևը մի դրոշակ տնկած, դրոշակի վրեն գրած .

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,
Որ մին գարկի՝ շարդի հագար:

Վա՛յ, Քաջ Նազարն է՛ . . . Մատները կծում են հսկաներն ու մնում են տեղները սառած: Դու մի՛ ասիլ հարբած հարսանքավորների տարածած լուրը սրանց էլ է լինում հասած: Էսպես թուքները ցամաքած, շորացած սպասում են, մինչև Նազարն իր քունն առնում է ու զարթնում . որ զարթնում է, աչքերը բաց է անում տեսնում՝ գլխավերևը քառասուն լրդրանոց գուրգները ուսներին օխտն ահռելի հսկաներ կանգնած՝ էլ փորումը սիրտ չի մնում: Մտնում է իր դրոշակի ետևն ու սկսում է դողալ, ոնց որ աշունքվա տերևը կդողա: Էս հսկաները որ տեսնում են՝ սա գունատվեց ու սկսեց դողալ, ասում են՝ բարկացավ, հիմի որտեղ որ է՝ մի գարկով օխտիս էլ կսպանի, առաջին գետին են փռվում ու խնդրում են .

Անհաղթ հերոս Քաջըդ Նազար,
Որ մին գարկես՝ շարդես հագար,

Մենք լսել էինք քո ահավոր անունը, տեսությանդ էինք փափագում . այժմ բախտավոր ենք, որ քո ոտով ես եկել մեր հողը: Մենք՝ քո խոնարի ծառաներդ, օխտն ախպեր ենք, ահա մեր ամրոցն էլ էն սարի գլխին է, մեջը՝ մեր գեղեցիկ քույրը: Աղաչում ենք՝ շնորհ անես, գաս մեր հացը կտրես . . .

Էստեղ Նազարի շունչը տեղն է գալի, նստում է իր ձին, նրանք էլ դրոշակն առած՝ առաջն են ընկնում ու հանդիսավոր տանում են իրենց ամրոցը: Տանում են, ամրոցում պահում, պատվում թագավորին վայել պատվով ու էնքան են խոսում նրա քաջագործություններից, էնքան են գովում, որ իրենց գեղեցիկ քույրը սիրահարվում է վրեն: Ինչ ասել կուզի՝ հարգն ու պատիվն էլ հետն ավելանում է:

Էս ժամանակ մի վագր է լուս ընկնում էս երկրում ու սարսափ է գցում ժողովրդի վրա: Ո՞վ կսպանի վագրին, ո՞վ չի սպանի: Իհարկե, Քաջ Նազարը կսպանի: Էլ ո՞վ սիրտ կանի վագրի դեմ գնա: Ամենքն էլ Նազարի երեսին են մտիկ տալի, վերևը՝ մի աստված, ներքևը՝ մի Քաջ Նազար:

Վագրի անունը լսելուն պես Նազարը վախից դուրս է վազում, ուզում է փախչի, ետ գնա իրենց տունը, իսկ կանգնածները կարծում են, թե վազում էր, որ գնա վագրին սպանի: Նշանաձր բռնում է, կանգնեցնում, թե՛ ո՞ր ես վազում էդպես առանց գենքի, գենք առ հետդ, էնպես գնա: Ջենք է բերում տալիս իրեն, որ գնա իր փառքի վրա մի քաջություն էլ ավելացնի: Նազարը գենքն առնում է, դուրս գնում: Գնում է, անտառում մի ծառի բարձրանում, վրեն տապ անում, որ ոչ ինքը վագրին պատահի, ոչ վագրը՝ իրեն: Ծառի վրա կուչ է գալի ու Նազարն ո՞վ կտա հոգին դառել է կորկի հատ: Հակառակի նման անտեր վագրն էլ գալիս է, հենց էս ծառի տակին պատկում: Նազարը որ վագրին չի տեսնո՞ւմ, լեղին շուր է կտրում, աչքերը սևանում են, ձեռն ու ոտը թուլանում են ու, թրը՛մփ, ծառիցը ընկնում է գազանի վրա: Վագրը սարսափած տեղիցը վեր է թռչում, Նազարն էլ վախից կաշում է սրա մեջքին: Էսպես զարհուրած Նազարը մեջքին կպած՝ էս խրտնած վագրը փախչում է, ո՞նց է փախչում, էլ սար ու ձոր, քար ու քոլ չի հարցնում:

Մարդիկ մին էլ տեսնում են, վա՛հ, Քաջ Նազարը վագրին նստած քշում է:

Հա՛յ հարա՛յ, եկե՛ք, հա եկե՛ք, Քաջ Նազարը վագրին ձի է շինել, հեծել . . .
տվե՛ք, հա տվե՛ք . . .

Սրտավորվում են, ամենքը մի կողմից հարայ հրոցով, հռհռոցով հարձակվում են՝ խանչալով, թրով, թվանքով, քարով, փետով տալիս են սպանում:

Նազարը որ ուշքի է գալի, լեզուն բացվում է . «Ափսո՛ս, ասում է, ընչի՞ սպանեցիք, գոռով մի ձի էի շինել, նստել . . . Էնքան պետք է քշեի ո՛ր . . . »:

Լուրը գնում է, հասնում է ամրոցը: Մարդ, կին, մեծ, պատիկ՝ ժողովուրդը դուրս է թափում Նազարին ընդունելու: Վրեն երգ են կապում ու երգում:

Էս աշխարհքում,
Մարդկանց շարքում
Ո՛վ կրիինի քեզ հավասար,

Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ինչպես ուրուր,
Կայծակ ու հուր,
Բարձր բերդից թռար հասար,

Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ահեղ վագրին
Արիք քո ձին,
Հեծար անցար դու սարեսար,

Ո՛վ Քաջ Նազար:

Մեզ փրկեցիր,
Ազատեցիր,
Փառք ու պարծանք քեզ դարեդար,

Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ու պսակեցին Քաջ Նազարին հսկաների գեղեցիկ քրոջ հետ, օխտն օր, օխտը
գիշեր հարսանիք արին, երգերով գովեցին թագավորին ու թագուհուն:

- Լուսրնկան նոր սարն էլավ,
Էն ո՞ւմ նրման էր:

- Լուսրնկան նոր սարն ելավ,
Էն Քաջ Նազարն Էր:

- Արեգակ նոր շաղեշաղ,
Էն ո՞ւմ նըման Էր:

- Արեգակ նոր շաղեշաղ,
Էն իր նագ-յարն Էր:

Մեր թագավորն Էր կարմիր,
Իրեն արևն Էր կարմիր,
Թագն Էր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կապեն կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Գոտին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Սուլեր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Թագուհին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կարմիր թագուհուն բարև,
Կարմիր թագվորին արև:

Շնորհավոր, շնորհավոր,
Քաջ Նազարին շնորհավոր,
Իր նագ-յարին շնորհավոր,
Ողջ աշխարհին շնորհավոր:

6

Դու մի՛ սսիլ Էս աղջկանը ուզած Է լինում հարևան երկրի թագավորը: Որ
լինանում Է՝ իրեն չեն տվել, ուրիշի հետ են ամուսնացրել, գորք Է կապում,
պատերազմով գալիս Է օխտն ախպոր վրա:

Էս օխտը հսկան գնում են Քաջ Նազարի մոտ, պատերազմի լուրը հայտնում են,
գլուխ են տալի, առաջը կանգնում, հրաման են խնդրում:

Պատերազմի անունը որ լսում է, սարսափում է Նազարը . դուրս է պրծնում, որ փախչի, ետ գնա իրենց գյուղը: Մարդիկ կարծում են՝ ուզում էր իսկույն դուրս վազել, հարձակվել թշնամու բանակի վրա: Առաջն են ընկնում, բռնում են, խնդրում, թե՛ ախր առանց գենքի ու գրահի մենակ ո՞ր ես գնում, ի՞նչ ես անում, գլխիցդ ձեռք ես վերցրել, ի՞նչ է . . .

Բերում են, գենք ու գրահ են տալի, կնիկն էլ եղբայրներին խնդրում է, որ չթողնեն Նազարին՝ իր քաջությունից տարված մենակ հարձակվի թշնամու գորքի վրա: Եվ լուրը գնում տարածվում է գորքի ու ժողովրդի մեջ, լրտեսների միջոցով էլ հասնում է թշնամուն, թե՛ Քաջ Նազարը մենակ, առանց գենքի թռչում էր դեպի պատերազմի դաշտը, հագիվ են կարողացել զսպել ու շրջապատած բերում են . . .

Պատերազմի դաշտում մի ամեհի նժույգ ձի են բերում, Նազարին նստեցնում վրեն: Ոգևորված գորքն էլ հետը վեր է կենում ահագին աղմուկով . «Կեցցե՛ Քաջն Նազար՝ . . . մա՛հ թշնամո՛ւն . . .»:

Նազարի տակի նժույգը, որ տեսնում է՝ վրեն ինչ անպետքի մինն է նստած, խրխնջում է, գլուխն առնում ու թռչում առաջ, ուղիղ դեպի թշնամու բանակը: Չորքերը կարծում են՝ Քաջ Նազարը հարձակվեց, ուռա՛ են կանչում ու իրենք էլ ետևից հարձակվում ամենայն սաստկությամբ: Նազարը որ տեսնում է՝ չի կարողանում իր ձիու գլուխը պահի, քիչ է մնում վեր ընկնի, ձեռք գցում է, ուզում է մի ծառից փաթաթվի, դու մի՛ ասիլ՝ ծառը փտած է, մի գերանաչափ ճյուղը պոկ է գալիս, մնում ձեռին: Թշնամու գորքերը, որ առաջուց համբավը լսել էին, ու ահր սրտներումն էր, էս էլ որ իրենց աչքով տեսնում են՝ էլ փորներումը սիրտ չի մնում, երես են շուռ տալիս, փախի՛, որ փախի՛, թե մարդ ես՝ գլուխդ պրծացրու, որ Քաջ Նազարը ծառերն արմատահան անելով, գալիս է . . . Էդ օրը թշնամուց ինչքան կոտորվում է՝ կոտորվում, մնացածները թուրները դնում են Քաջ Նազարի ոտի տակին, հայտնում են իրենց հպատակությունն ու հնազանդությունը:

Ու պատերազմի ահեղ դաշտից Քաջ Նազարը հսկաների ամբոցն է վերադառնում: Ժողովուրդը հաղթական կամարներ է կապում, աննկարագրելի ոգևորությամբ, ուռաներով և կեցցեններով, երգով ու երաժշտությունով, աղջիկներով ու ծաղիկներով, պատգամավորություններով ու ճառերով առաջն է

դուրս գալի, Էնպես մի փառք ու պատիվ, որ Նագարը մնացել էր ապշած, շշկված:

Էսպես առքով փառքով էլ բերում, հրատարակում են իրենց թագավոր ու բազմեցնում են թագավորի թախտին: Քաջ Նագարը դառնում է թագավոր, Էն հսկաներից ամեն մեկին էլ մի պաշտոն է տալիս: Մին էլ տեսնում է՝ աշխարհքը իր բռան մեջ:

Ասում են՝ մինչև Էսօր էլ դեռ ապրում ու թագավորում է Քաջ Նագարը: Ու երբ քաջությունից, խելքից, հանճարից մոտը խոսք են գցում, ծիծաղում է, ասում է .

Ի՛նչ քաջություն, ի՛նչ խելք, ի՛նչ հանճար . դատարկ բաներ են բոլորը: Բանը մարդու բախտն է: Բախտ ունե՛ս՝ քեֆ արա . . .

Եվ ասում են՝ մինչև Էսօր էլ քեֆ է անում Քաջ Նագարը ու ծիծաղում է աշխարհքի վրա: